

ביאורים

מעשה בראשית עוסק בשורשי המציאות, כמו שלמדנו. אם כן, מהו ההבדל בין 'מעשה בראשית' ל'מעשה מרכבה'? כשאנו מביטים על המציאות הנגלית נלגד עינינו אנו רואים רק את קצה הקרחון של עולם שלם פנימי ונסתר. הדבר דומה לשפיטת אדם על מעשיו בלי להבין שיש בתוכו עולם שלם של ערכים ותחושות שמניעים אותו לפעול מה שפעל. מעשה בראשית חוקר את התהליכים הרוחניים הפנימיים אשר מולידים את ההתרחשות הטבעית של הבריאה כולה. תורת 'מעשה בראשית' חותרת להבין את שפת הציפורים ואת שיחת הדקלים, דהיינו את הכוח הרוחני המניע של אותם יצורים. 'מעשה מרכבה', לעומת זאת, עוסק בקשר של אותם כוחות רוחניים, המלאכים, לקב"ה. אם נחזור למשל האדם שהזכרנו, 'מעשה בראשית' עוסק בפעולת הנשמה על מעשיו והתנהגותו של האדם, ואילו 'מעשה מרכבה' עוסק בקשר בין הנשמה לבין הקב"ה. המרכבה היא ביטוי ל'רכיבתו' של הקב"ה על אותם כוחות רוחניים והתגלותו דרכם. מעשה מרכבה עוסק באופן המלוכה של הקב"ה דרך אותם כוחות רוחניים.

ידיעות אלה אינם בתחום השגתו של המוח האנושי. רק תורה שמימית שמגיעה מריבוננו של עולם יכולה לתת תשובה לשאלות אלו. דוד המלך חידד את ההבדל בין ההשגה האנושית לבין ההשגה האלוהית במזמור קלט בתהילים:

"לִמְנַצַּח לְדוֹד מִזְמוֹר, ה' חֲקַרְתִּי וַתִּדְעַ" - רק אתה, ריבוננו של עולם, יודע באמת מי אני. אתה לא צריך לחקור ולבדוק מי אני בשביל לדעת, אבל אני, על אף חקירות ובדיקות, איני מסוגל להגיע לידיעה אמיתית על המתרחש בי ובסביבי.

"אַתָּה יָדַעְתָּ שְׂבָתִי וְקוֹמִי, בְּנֵתָה לְרַעִי מִרְחוֹק" - איני יודע מה הסיבה האמתית להתרחשותם של תופעות. אפילו פעולות פשוטות, כמו ישיבה וקימה, נעשות בצורה אינסטינקטיבית וללא הבנה איך יש בי כוח לעשות אותן. יתר על כן, הידיעה שלי מושגת רק על ידי צפייה בתופעות המתרחשות נלגד עיני. לכן אני צריך להיות קרוב ולראות את התרחשות האירועים. אם לא אראה, לא אדע. אך ידיעתך, ריבוננו של עולם, חודרת לעומק התופעה ויודעת מהי הסיבה האמתית להתרחשותה ולכן אינך צריך לראות בעיניך את התרחשות האירועים וכבר אתה יודע את סיבתם.

הרחבות

• לשם מה לעסוק ב'מעשה בראשית' וב'מעשה מרכבה'?

בְּהַשְׁגַּת עֵינֵי הַשְּׂכָלִים הַנִּבְדָּלִים. רבי צדוק מלובלין ביאר שתי מטרות בלימוד חכמות אלו:

א. העולם החומרי נראה רחוק ומנותק מהקב"ה, וקשה לראות כיצד הקדושה האלוהית שורה בעולם. תפקיד העיסוק במעשה בראשית ומעשה מרכבה "הוא להראות... שכל הבריאה כולה שנוראית כנפרדת מן הבורא, באמת אין שום פירוד כלל. ודבר זה תכלית כל הבריאה, שיהיו הנבראים כולם מכירים שאינם דבר נפרד מן הבורא".

ב. הקב"ה ברא את כל הנבראים, אף השפלים ביותר, כדי לגלות את כבודו בעולם ולימוד מעשה בראשית, "הוא ההכרה איך כל הנבראים הם מעשה השם יתברך לקילוסו (לשבחו)" [קונטרס ספר הזיכרונות מצווה שלישית].

• מדרגות של קדושה

וְכִי זֶה לֹא יוֹדַע כִּי אִם מִצַּד הַחֲכָמָה הָאֱלֹהִית. אף שיש ערך עצום בלימוד חכמות הנסתר, יש סדר ללימוד התורה. מכיוון ש'תורת הנסתר' עוסקת ברבדים פנימיים ועמוקים יותר בתורה, קודמת לה 'תורת הנגלה' המשמשת כבסיס ללימוד התורה. וכן כתב הרמב"ם: "ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרד"ס (תורת הנסתר) אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר, ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות" [הלכות יסודי התורה ד, ג].

הרמב"ם מונה מספר סיבות להקדמת לימוד הנגלה ודיני המצוות ללימוד הנסתר: א. לימוד מעמיק בתורת הנגלה מפגיש את האדם עם 'שִׁכְלֵי שֵׁל תורה'. מפגש זה מביא אותו לדעה שקולה ובוחנת, הנוצח לאדם הולמד את 'תורת הנסתר' העוסקת במושגים עליונים. ב. חשוב לעסוק בלימוד דיני המצוות, כיון שהם מדריכים את האדם בדרך הישרה בעולם הזה. חיים על פי דרך זו גם מרוממים את האדם שעל ידה הוא זוכה לחיי העולם הבא. ג. כל אדם יכול ללמוד ולהבין את תורת הנגלה, ואין כל אחד יכול להבין את תורת הנסתר.

שאלות לדין

מדוע יש ערך רב יותר בחקירת השתלשלות המלאכים? מדוע זה נוגע אלינו?
האם יש לנו קשר ישיר עם הקב"ה שאינו עובר דרך המלאכים? איך זה מסתדר עם דברי הר"ן?

לעילוי נשמת מרת עליזה בת לאה כהן ע"ה

וְאִם תִּשְׁאֹל לְדַבְּרֵינוּ: הֲנֵה "מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית" הִיא בְּעֶצְמָה "מַעֲשֵׂה מִרְכָּבָה", שֶׁהֲרִי "מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית" אֵינָנו כִּי אִם יְדִיעַת צוֹרוֹת הַדְּבָרִים, שֶׁהוּא נִתְּלָה וְנִמְשָׁךְ מִנוֹתַי צוֹרוֹתֵם שֶׁהֵם הַשְּׂכָלִים הַנִּבְדָּלִים, הֲנֵה הָעֵינִי בְּזֶה וְהַהֲשִׁגָּה הוּא בַּשְּׂכָלִים הַנִּבְדָּלִים, וְרֹאוי שִׁיְהִי זֶה "מַעֲשֵׂה מִרְכָּבָה".

הַתְּשִׁיבָה: רְאוּי שֶׁתִּדַּע, כִּי יֵשׁ בְּהַשְׁגַּת עֵינֵי הַשְּׂכָלִים הַנִּבְדָּלִים • שְׁנֵי חֲלָקִים, הָאֶחָד: הַתְּלוּת וְהַקְּשֵׁר מֵה שְׁלֹמֶטָה° מֵהֶם בְּהֶם, וְהַשְּׁנִי: הַתְּלוּתֵם וְהַמְּשַׁכֵּם מִמֶּה שֶׁהוּא לְמַעַל מֵהֶם, וְאִין סִפְק, שִׁישׁ בֵּין שְׁתֵּי הַהַשְׁגוֹת הַבְּדִל רַב, וְהוּא: שֶׁהָעֵינִי וְהַהֲשִׁגָּה בְּמֵה שְׁלֹמֶעֱלָה° מֵהֶם אִין סִפְק שֶׁהוּא יוֹתֵר גְּדוֹל הָעֵרֶךְ וְיִקָּר הַמַּעֲלָה מֵהָעֵינִי בְּמֵה שֶׁהוּא לְמַטָּה מֵהֶם. וְלָזֶה, יְהִיָּה "מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית" - יְדִיעַת צוֹרוֹת הַדְּבָרִים עַל אֲמַתָּתֶם שֶׁהוּא הַקְּשֵׁר הַמְּצִיאֹת הַתְּחַתּוֹן בַּמְּלָאכִים, וְיִהְיֶה "מַעֲשֵׂה מִרְכָּבָה" - יְדִיעַת הַמְּשַׁךְ וְהַשְׁתַּלְשֵׁל הַמְּלָאכִים מֵה' יִתְבָּרַךְ.

וְכָל מֵה שֶׁאֲמַרְנוּ בְּזֶה בְּאֵר דָּוִד בְּמִזְמוֹר אֶחָד נִכְבָּד שִׁסְד, וְהוּא (תהלים קלט א): "ה' חֲקַרְתִּי וַתִּדְעַ", וְכִנְתָּו בּוֹ לְהוֹדִיעַ שֶׁחֲקִירַת הָאָדָם אֵינְנָה מִשְׁגַּת לְיְדִיעַת עֲצָמֵי הַדְּבָרִים, וְכִי זֶה לֹא יוֹדַע כִּי אִם מִצַּד הַחֲכָמָה הָאֱלֹהִית. וְאֶפְרָשׁ בְּזֶה קִצֵּת פְּסוּקִים שֶׁהֵם עֲמוּדֵי הַמִּזְמוֹר. הֲנֵה הַתְּחִיל: "ה' חֲקַרְתִּי וַתִּדְעַ", וְיִפֵּל הַתִּימָה עַל זֶה הַלְּשׁוֹן, כִּי יְדִיעַת ה' יִתְבָּרַךְ אֵינְנָה בְּאֵה אַחַר הַחֲקִירָה. אֲבָל מִצַּד שֶׁרָצָה לְהוֹדִיעַ שֶׁחֲקִירַת הָאָדָם לֹא תִשָּׁג לְיְדִיעַה אֲמַתִּית תִּפְסֵז זֶה הַלְּשׁוֹן, לֹמַר: כִּי חֲכַמְתָּךְ - הַמּוֹגַעַת לְיְדִיעַה אֲמַתִּית, אֲבָל חֲקִירַתִּי לֹא תִסְפִּיק שֶׁתִּבְיָאֵנִי לְכָלל יְדִיעָה. וְעַל זֶה הַדֶּרֶךְ בְּעֶצְמוֹ אָמַר אַחַר כֵּךְ (שם ב): "אַתָּה יָדַעְתָּ שְׂבָתִי וְקוֹמִי בְּנֵתָה לְרַעִי מִרְחוֹק", וְאִין סִפְק, שִׁישׁ בְּאָדָם תְּנוּעוֹת שֶׁהֵן נְרֵאוֹת שִׁיְהִיו יוֹתֵר נְעֻלְמוֹת מִתְּנוּעַת הַיְּשִׁיבָה וְהַקִּימָה, וְאָמַנְם בְּחַר תְּנוּעָה זוֹ לְהוֹדִיעַ שֶׁגַם זֹאת לֹא יִשָּׁג הָאָדָם בְּיְדִיעָתוֹ, כִּי הָאָדָם יִנְיַע עֲצָמוֹ וְאֵינּוֹ יוֹדַע כְּלָיו הַמְּנִיעִים אוֹתוֹ מֵהֶם, אִם כֵּן, סוֹד שְׂבָתִי וְקוֹמִי גְלוּי אֲלִיךָ, לֹא אֲלִי. כִּי אִין סִפְק, שֶׁאִם הָאָמֵן לֹא יִדַּע הַכְּלִים הַצְּרִיכִים לְפַעֲלָתוֹ לֹא יַפְעֵל דְּבַר, וְאֵינִי הַפּוֹעֵל בְּכָלִים לֹא אֲדַע אוֹתֶם, אִם כֵּן, אַתָּה הוּא הַיּוֹדַע, לֹא אֲנִי הַפּוֹעֵל.

אַחַר כֵּךְ אָמַר: "בְּנֵתָה לְרַעִי מִרְחוֹק", כִּי מֵאֲשֵׁר° יְדִיעַת הָאָדָם בַּדְּבָרִים אֵינָה מִצַּד עֲצָמֶם וְאֲמַתָּתֶם, כִּי אִם מִצַּד מִקְרִיָּהֶם, גַּם כִּי הָאָדָם יִבִּין מִחֲשֶׁבֶת חֲבֵרוֹ - יִבִּין אוֹתָהּ מִקְרֹב°, לֹא מִרְחוֹק, כִּי אִין הַבְּנָתוֹ זוֹלָתִי מִצַּד הַמְּקָרִים הַנְּרָאִים, כֶּאֱשֶׁר נִדְּין בְּמִשְׁל, בְּאָדָם שִׁישַׁמַּח שֶׁהוּא שְׂמִיח - בְּהֵרָאוֹת עַל פְּנֵי הוֹד הַדָּם° וְזוֹ, לְהַתְּפַשֵּׁט הַטְּבַע לְחוּץ בְּעַת הַשְּׂמִיחָה עִם הַדָּם שֶׁהוּא מִרְכָּבוֹ, וְכֶאֱשֶׁר נִדְּין גַּם כֵּן בְּאָדָם הַמְּתַעֲצֵב שֶׁהוּא עֲצֵב - בְּהֵרָאוֹת עַל פְּנֵי אִיִּדִי הַמְּרָה הַשְּׁחוּרָה הַמּוֹתְחִיב° מֵהָעֵמִיק הַרוּחַ הַטְּבָעִי עִם מִרְכָּבוֹ בְּפָנִים, וְכֵן זֶה, מִצַּד שֶׁאֵינָה יְדִיעָה אֲמַתִּית, אֲבָל נִתְּלִית בְּמִקְרִים°, לֹא תִשָּׁג דְּבַר זוֹלָתִי בְּעַת הַקְּרֹב, אֲבָל מִצַּד שִׁדְיַעְתָּךְ אֲמַתִּית - "בְּנֵתָה לְרַעִי מִרְחוֹק".

מעשה בראשית ומעשה מרכבה שני חלקי ענייני השכליים

באור "ה' חקרתני ותדע"

"בתה לרעי מרחוק"

הַשְּׂכָלִים הַנִּבְדָּלִים - מלאכים, כוחות רוחניים. **מֵה שְׁלֹמֶטָה** - הברואים שבעולם התחתון. **בְּמֵה שְׁלֹמֶעֱלָה** - השתלשלותם מה. **עֲמוּדֵי** - עיקרי. **בְּנֵתָה** - הבנת. **מֵאֲשֵׁר** - מחמת. **מִקְרֹב** - רק בהתבוננות מקרוב למשל: בתווי הפנים. **הוֹד הַדָּם** - אדמומיות. **הַמּוֹתְחִיב** - הנגרם, הנובע. **בְּמִקְרִים** - בגילויים חיצוניים.

ביאורים

לעיתים מתגנבת מחשבה בלב החוטא שיש אפשרות לברוח מה' יתברך. שיש איזה מקום בעולם בו הוא יהיה משוחרר מאחריות מוסרית ולא לשאת בתוצאות מעשיו המקולקלים. דוד המלך מלמדנו שתפיסה זו אינה נכונה. ראשית, אין לאדם יכולת לברוח למקום בו ישתחרר מצלם האלוהים שבו, שהרי הוא זה שנותן לו כוח ללכת. שנית, אף אם נאמר שהוא יוכל לברוח ולהסתתר, עדיין ה' ידע על כל מעשיו. האחריות המוסרית לא הוטרה מעל כתפיו. בורא אדם לא זקוק לסימנים חיצוניים כדי להכיר את האדם. הוא יודע את מצבו הרוחני לפי טבע בריאתו. זאת בשונה מדיעת איש את רעהו שהיא נעשית רק לפי הסימנים החיצוניים. אתמול ראינו את תחילת פרק קלט בתהילים שעסק בהבדל בין ידיעת ה' לבין ידיעתנו. בהמשך הפרק כותב דוד המלך את שתי הסיבות הללו:

"אָנָה אֵלֶּךָ מְרוֹחָהּ, וְאָנָה מִפְּנֵיךָ אֶבְרָחָה" - האדם רוצה לברוח מריבונו של העולם ומחפש את האושר בזריקת אחריות והתעלמות מצלם האלוהים שבו. "אִם אֶסֶק שָׁמַיִם שָׁם אֶתָּה, וְאֶצִּיעָה שְׂאוֹל הַנֶּחֱךָ" - אם אעלה לרום השמים או ארד לשפלי התהום, ה' נמצא שם. "אֲשָׂא כִנְפַי שָׁחַר, אֲשַׁכְּנָה בְּאֶחְרֵית יָם" - אפילו אם אעוף ברגע אחד לקצהו של העולם עדיין ה' מלווה אותי. "גַּם שָׁם יָדָךְ תִּנְחָנִי וְתִאחֲזֵנִי יְמִינֶךָ" - זאת מכיוון שגם כדי להגיע לשם הייתי צריך את הדרכתו וליוויו של הקב"ה. אין יכולת לאדם להגיע רחוק אם אין בתוכו נשמה אלוהית המניעה את האדם בדרכו. "וְאָמַר אֶךָ חֲשֹׁף יִשׁוּפְנִי, וְלִלְוָה אוֹר בְּעֵדְיִי" - הדרך השנייה להימלט מהקב"ה היא להסתתר. להתחבא בחושך. זהו דבר שאינו תלוי במעשה כזה או אחר, אלא המציאות החשוכה גורמת לכך שאי אפשר לראות. "גַּם חֲשֹׁף לֹא יִחְשִׁיף מִמֶּנָּה. וְלִלְוָה כַּיּוֹם יְאִיר, פַּחַשְׁיִכָּה פְּאוֹרָהּ" - אך גם במעמקי החושך ה' רואה את האדם כמו בצהרי היום. "כִּי אֶתָּה קִנִּיתָ כְּלִיטִי, תִּסְפְּנִי בְּטָטְנִי אֲמִי" - הסיבה לכך היא שה' יודע את קורותינו. לא בגלל שהוא רואה את מעשינו החיצוניים אלא הוא מכיר את המהות שלנו ועל פיה מודע למעשינו.

"וְלִי מִה יִקְרוּ רַעֲיָה אֵל, מִה עֲצָמוֹ רְאִשֵׁיהֶם" - לעומת ידיעת ה' היודעת כל, ידיעת האדם את חבריו היא כבדה וקשה כי היא תלויה בראייה חיצונית של המעשים. דרך זו של ידע יכולה להוביל לטעויות רבות. זהו ההבדל בין חכמות החול לבין מעשה בראשית. חכמות החול מתבוננות על הטבע במבט חיצוני וניסיוני, ולכן גם גויים יכולים לדעת אותם, ואילו מעשה בראשית מתבונן על מהותם של תופעות הטבע, לכן נמסר רק לנביאים וחכמי ישראל.

הר"ן שאל כיצד יש לדרוש על העניינים העמוקים שבמעשה בראשית מול הקהל הקדוש שלפניו. הר"ן הכריע שהוא לא יעסוק במעשה בראשית אלא רק יבאר את פסוקי התורה בפרשה זו.

הרחבות

• בין 'מקרים' ל'עצם'

אֲמַתְתָּנוּ וְעֲצָמוֹנוּ לֹא מֵצֵד מִקְרִינוּ. קיים הבדל מהותי בין מקרה בו נפנה אל אדם על ידי תואר: 'הבחור הגבוה שאוהב שוקולד', לבין פניה אישית: 'איתמר' או 'חיים'. במקרה הראשון הזכרנו פרטים המתארים חלק מאישיותו. במקרה השני הזכרנו את האדם עצמו. האדם אינו אוסף פרטים שונים שעומדים בפני עצמם, אלא הפרטים יוצרים מכלול של אופי ואישיות המגדירים את האדם. אם נתוודע לפרטים רבים אודות אדם מסוים, אף על פי שהם 'מקרים', ואינם 'עצם' האדם, נוכל לצפות פרטים עתידיים עליו, כגון כיצד יגיב במצבים שונים. בדרך זו אפשר להתוודע לפנימיות האדם ולאופיו. מסיבה זו כותב המהר"ל "כי השם הוא עניין המהות" [נתיבות עולם עמ' נד; עיין עוד רלב"ג בראשית ב, ט].

• כיצד ה' עוזר לנו

לֹא יוֹלִיכֶנּוּ ה' יִתְבַּרְךָ. בכוח האדם לבחור ולפעול כרצונו. אם כן, מדוע אומר הר"ן כי האדם זקוק לעזרה מהקב"ה? על כך הרחיב רבי חיים מוולוז'ין: "מאז (מרגע בריאת העולם) כל יום וכל רגע ממש, כל כוח מציאותם וסידרם וקיומם (של כל העולמות) תלוי רק במה שהוא יתברך שמו משפיע בהם ברצונו יתברך כל רגע כוח... ולו היה הוא יתברך מסלק מהם כוח השפעתו אף רגע אחת כרגע היו כולם לאפס ותהו" [נפש החיים א, ב]. העזרה המתמדת מהקב"ה היא בכך שבכל רגע ורגע מחדש בנו את כל כוחותינו ויכולותינו.

שאלות לדיון

הר"ן אומר שהקב"ה רואה את כל מה שאנחנו עושים. זה לא קצת מעצבן שיש מישהו שמסתכל עליך כל הזמן?

כיצד ייתכן שבכל זאת אנחנו ממשיכים לחטוא? האם זה בגלל שלא אכפת לנו שהקב"ה מתבונן בנו?

אחר זה אומר: שִׁמְצַד זֶה בְּעֲצָמוֹ יִתְחַיֵּב שְׂאִין לְהִסְתַּר מִה' יִתְבַּרְךָ וְאִין מִפְּלֵט מִמֶּנּוּ בְּשׁוּם עֲנָן, כִּי אֲמָנָם נוֹכַל לְהִסְתַּר מִהָאֲדָם יַעֲן כָּל יְדִיעָתוֹ בְּנו אֵינָה רַק מֵצֵד מִה שִׁישִׁיג בְּמִקְרָה, רְצוֹנִי לֹמַר: מִה שִׁירָאָה אוֹתְנוּ אוֹ יִמְשֵׁשׁ אוֹתְנוּ, וְהַדְּבָר הַנֶּרְאָה וְהַמְתַּמְשֵׁשׁ אֵינְנו אֲמִיתִת הַעֲצָם, וְלָכֵן, כָּל עוֹד שִׁנְסַתִּיר מִקְרִינוּ מִמֶּנּוּ לֹא יִשִּׁיג אוֹתְנוּ, אָבָל ה' יִתְבַּרְךָ שְׁהוּא יוֹדֵעַ אֲמַתְתָּנוּ וְעֲצָמוֹנוּ לֹא מֵצֵד מִקְרִינוּ, גַּם כִּי נַחֲשֵׁב לְהִסְתַּר מִקְרִינוּ אִם נוֹכַל, מִה יִהְיֶה. וְהוּא שְׂאֵמֵר (שם ט): "אָנָה אֵלֶּךָ מְרוֹחָךְ וְאָנָה מִפְּנֵיךָ אֶבְרָחָה". הִנֵּה הוֹכִיחַ שְׂאִין מְנוּס לְנוֹס מִה' יִתְבַּרְךָ בְּשִׁתִּי טְעֻנוֹת, הָאֲחַת: כִּי אִין בְּאֲדָם יִכְלַת לְלַכֵּת אִם לֹא יוֹלִיכֶנּוּ ה' יִתְבַּרְךָ, כְּאֲשֶׁר הַקָּדִים וְאָמַר: "אֶתָּה יְדַעַתְּ שְׁבָתִי וְקוּמִי", וְהִזְכִּיר זֶה בְּעֵד כָּל תְּנוּעוֹת הָאֲדָם כִּי הוּא יוֹדֵעַ סוּדָם, וְאִם לֹא יְבוֹא הַעֲזָר מֵאֲתוֹ יִתְבַּרְךָ לֹא יוֹכַל לִפְעַל בְּהֵם, וְלָכֵן - "אָנָה אֵלֶּךָ מְרוֹחָךְ וְאָנָה מִפְּנֵיךָ אֶבְרָחָה". "אֲשָׂא כִנְפַי שָׁחַר אֲשַׁכְּנָה בְּאֶחְרֵית יָם" - כִּי גַם אִם אֲשָׂא כִנְפַי מִמְהָרוֹת לְעוֹף כְּכִנְפֵי שָׁחַר אֲשֶׁר בְּרָגַע יִפְרֹשׁ אוֹרוֹ מִמְזוּרָח לְמַעַרְב וְאֲשַׁכְּן בְּאֶחְרֵית יָם, לֹא אוֹכַל לְבָרַח מִמֶּנּוּ, כִּי כָּל זֹאת הַמְרוּצָה וְהַהֲתַעוּפּוֹת אִי אֲפֹשֶׁר שְׁתַּהֲיֶה אִם לֹא בְּעֵזְרֶךָ, וְהוּא אָמַר: "גַּם שָׁם יָדָךְ תִּנְחָנִי" וְגו', כְּלוֹמַר: [כִּי לֹא אוֹכַל לְלַכֵּת אִם לֹא תוֹלִיכֵנִי. אַחַר הַנִּיחַ זֹאת הַטְּעֵנָה וְאָמַר טְעֵנָה אַחֲרָי, וְהוּא אָמַר: "גַּם חֲשֹׁף לֹא יִחְשִׁיף" וְגו', כְּלוֹמַר: גַּם כִּי נִינַח כִּי הָאֲדָם יִהְיֶה שְׁלִיט עַל הַהֲלִיכָה מֵצֵד טְבֵעוֹ, אֵיךְ יִסְתַּר מִה' יִתְבַּרְךָ, כִּי מִה שְׁהוּא נִסְתַּר מִן הָאֲדָם הִיָּה מֵצֵד שִׁדְיַעְתּוֹ נְתַלִּית בְּמִקְרִינוּ, וְכָל עוֹד שִׁיִּסְתִּיר מִקְרִינוּ יִסְתִּיר עֲצָמוֹ מִמֶּנּוּ, אָבָל אִם אֲסַתִּיר מִקְרִי מִמֶּנּוּ, גַּם אִם אוֹכַל, מִפְּנֵיךָ לֹא אֲסַתֵּר, בְּהִיּוֹת יְדִיעַתְךָ קִיָּמַת בְּעֲצָמִי וְאֲמַתִּיתִי.

וְהוּא אָמַר וְאַחַר כֵּן לְבָאָר הַדְּבָר: "לֹא נִכְחַד עֲצָמִי מִמֶּנּוּ אֲשֶׁר עֲשִׂיתִי בְּסַתֵּר רִקְמֹתַי בְּתַחְתִּיּוֹת אֶרֶץ, גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיךָ" וְגו', פְּרוּשׁ: שְׂאִין סַפֵּק שְׂאֲמַתִּיתִי וְעֲצָמִי לֹא נִכְחַד מִמֶּנּוּ, כִּי לוֹ הִיָּתָה יְדִיעַתְךָ אוֹתִי נְתַלִּית בְּמִקְרִי - אֵיךְ עֲשִׂיתִי בְּסַתֵּר רִקְמֹתַי בְּתַחְתִּיּוֹת אֶרֶץ, וְגַם שָׁם - גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיךָ. הִנֵּה אִם כֵּן, מֵצֵד שִׁדְיַעְתְּךָ בְּאֲמַתִּיתִי וְעֲצָמִי - לֹא אוֹכַל לְהִסְתַּר מִמֶּנּוּ וְ"בִנְתָה לְרַעִי מִרְחוּק", אָבָל אֵינִי מֵצֵד שִׁדְיַעְתִּי נְתַלִּית בְּמִקְרִים - "וְלִי מִה יִקְרוּ רַעֲיָה" אֵל מִה עֲצָמוֹ רְאִשֵׁיהֶם", רְצָה לֹמַר: שְׂאִין צְרִיף לֹמַר שְׂאִינִי יוֹרֵד לְפִרְטֵיהֶם, אָבָל גַּם רְאִשֵׁיהֶם וְכִלְיֵיהֶם שְׁהוּא דְבָר קַל בְּכָל חֻקְהָ, עֲצָמוֹ מִמֶּנּוּ מֵאֵד, אִין חִקְרֵיתִי מִסְפֵּקַת בְּהֵם.

הִנֵּה אִם כֵּן נִתְבָּאָר, שִׁדְיַעַת הָאֲדָם וְחִקְרֵיתוֹ אֵינָה מִגְּעַת לְהַשִּׁיג אֲמַתִּית הַדְּבָרִים בְּעֲצָמָם, רַק מִקְרֵיהֶם, וְגַם בְּזֶה יִשׁוּטְטוּ רְבִים וְתִרְבָּה הַדְּעַת, וְזֶה אֵינְנו חֲלַק מִ"מַּעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית" כִּלְל שְׁהוּא נְמָסֵר לְנְבִיאִים וְחֻכְמֵי יִשְׂרָאֵל, אָבָל דְּבָר נְמָסֵר לְגוֹזֵי הָאֲרָצוֹת. וּמִפְּנֵי שְׁכָל מִה שְׁנִדְבָר בּוֹ בְּעֵינֵי הַפְּרָשָׁה אֵינּוּ נוֹגַע לְעֲנֵן הַזֶּה כִּלְל, אֲנִי יוֹכִיחֵם לְדַבֵּר בְּמִקְרָאוֹת וְלַהֲבִין בְּהֵם כְּכַחֲנוּ.

במחקר איננו עוסקים במעשה בראשית

יִפְרֹשׁ אוֹרוֹ - השחר ברגע אחד מאיר ממזרח למערב (במהירות האור). גְּלָמִי - ראשית התרומות האדם כגולם. נְתַלִּית - תלויה. רַעֲיָה - רעיונותיך, מחשבותיך. יִשׁוּטְטוּ רְבִים וכו' - דניאל יב, ד. ינסו רבים להבין ולא יעלה בידם. וְזֶה - ידיעה חוקי הטבע והכרת גוף האדם. אָבָל - אלא.

ביאורים

בששה ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. בכל יום נברא דבר חדש. במבט שטחי אפשר לחשוב שאין קשר וסדר בבריאת העולם. ביום שלישי נבראו הצמחים, ברביעי המאורות, אבל היה אפשר גם להפוך את הסדר. הר"ן מלמד אותנו שאין הדבר כן. ישנה מחשבה עמוקה בסדר בריאת העולם. הכלל היסודי הוא שהעולם הולך ומשתכלל, הולך ומתעדן. מה שנברא יותר מאוחר - הוא יותר שלם ומרום.

אומנם חז"ל מלמדים אותנו שהאור שנברא ביום הראשון הוא אור מעולה ומיוחד שאין העולם ראוי לקבלו, אך יש בדבריהם סוד. יתכן שהם רומזים על כך שכל המציאות גנוזה בתחילתה, ועדיין לא הגענו למיצוי הכוחות.

הבנת פשטי הפסוקים מלמדת שהעולם נבנה מהיסודות עד הדרגות הכי עליונות. בתחילה נבראו יסודות העולם. מהחיבור וההרכבה ביניהם נבראו ברואים נוספים בדרגת הדומם. לאחר מכן, עלו מדרגה למדרגת הצומח, החי, ופסגת הבריאה, האדם. האדם כבר קרוב מאוד למציאות העליונה של צבא השמים.

צבא השמים אינם מורכבים מחומר גשמי של העולם הזה וממילא הם נצחיים ומרומומים. חומר מתכלה ונפסד בגלל שיש כוחות בבריאה המתנגדים לו. האש נכבית בגלל ששופכים עליה מים המתנגדים לה. לכל חומר בעולם ישנם כוחות שונים המתנגדים לו ולכן הוא זמני וחולף. לעומת זאת, צבא השמים אינם עשויים מחומר שיש לו התנגדות ומאבק נגד חומרים אחרים. זו הסיבה לכך שהם אינם כלים.

דרך נוספת לזכות בחיים נצחיים היא כאשר יש איזון מושלם בין הכוחות השונים בטבע, ואין האחד גובר על חברו, וממילא מי שמורכב מהם הוא נצחי. כך היה האדם הראשון לפני החטא. למרות שהיה עשוי מחומר גשמי היה יכול לחיות לעולם, מכיוון שההרמוניה בין הכוחות השונים הטמונים בו הייתה מושלמת. בנוסף לאיזון העדין יש באדם רוח הנותנת בו חיים, שאיננה עשויה מחומר גשמי חולף, שהיא מרכז אישיותו. אך האיזון הופר בעקבות חטאו, וממילא חותם המוות הוטבע בו.

הרחבות

• קשר טבעי וקשר רוחני בין המדרגות

הוא הצעה והקדמה והכנה למה שפא אחריו. הר"ן מבאר שבבריאה ישנן דרגות כאשר כל דרגה משמשת בסיס לזו שאחריה. הרב צבי יהודה קוק מבאר שבין הדרגות השונות קיים גם קשר רוחני: "לאות מ"ם יש שני מובנים בטרמינולוגיה העברית: א. מ"ם היתרון - זה גדול מזה. ב. מ"ם היחס, זה מתוך זה. למשל: 'ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל' [כלים א, ו-ח]. המובן הפשוט הוא שירושלים מקודשת יותר משאר מקומות... אבל לא פחות מזה, ירושלים מקודשת מתוך (בזכות קדושת) כל ארץ ישראל" [שיחות הרצי"ה שמות עמ' 369].

• האיזון ויסוד האחדות

שיהיו בתכלית הרחק מן השלמות. עולם הטבע בנוי כך שמפוזרים בו כוחות טובים בכל מיני מקומות, ולא רק במקום אחד. בכל דבר יש יתרונות, אבל גם חסרונות. הרב קוק מסביר שיש בכך תועלת גדולה מכיוון שפיזור הכוחות דוחף אותנו לאחדות: "צדקה עשה הקב"ה עם עולמו, מה שלא נתן כל הכישרונות במקום אחד, לא באיש אחד ולא בעם אחד, לא בארץ אחת, לא בדור אחד ולא בעולם אחד, כי אם מפוזרים הם הכישרונות... הוא (מצב זה) הגורם להמשך אחרי האחדות המרוממה" [אורות עמ' קנב].

• כל העמים - הכנה להופעת עם ישראל

וזהו המרכב האחרון אשר הוא האדם. הר"ן מסביר שהאדם נברא אחרי שאר היצורים כיוון שהוא היה התכלית של כל מה שקדם לו. באותו נימוק השתמש המהר"ל בהסברו כי הסיבה שעם ישראל נברא אחרי שבעים האומות היא מכיוון שהוא תכלית להם: "תמצא דבר זה בישראל, שגם הם נבראו באחרונה, ויש להם בזה סגולת האדם שנברא באחרונה" (הם כמו האדם שנברא אחרי כל היצורים וזו היא סגולתו, שהוא תכלית לכולם) [נצח ישראל י].

שאלות לדיון

מדוע הקב"ה לא ברא בראשונה את הדברים החשובים ביותר?

"ובפרט הרוח הלבבי אשר בו" - למה דווקא הרוח? האם המוח והשכל הם פחות ייחודיים לאדם?

הנברא מאוחר משוכלל מקודמו

ולכן, מעתה נשוב לסדר הפרשה שהיא סוכבת בענין שכל מה שנברא או שנעשה אחרון אחרון יותר שלם מן הקודמים אליו במדרגה. כי הנה ביום הראשון נבראו הארבעה יסודות שהם יותר רחוקים משלמות, ובגמר היום הששי נברא האדם שהוא יותר קרוב אל השלמות. וכל מה שנברא ראשון הוא הצעה והקדמה והכנה למה שבא אחריו. זה אמנם הוא פשטי הפסוקים, כי מה שאמרו שהאור שנברא ביום ראשון הוא יותר מעלה מהבא אחריו, יש בו סוד נשגב מדעתנו, אבל מטבע ההנהיג יתחייב מה שאמרנו על זה הדרך, כי אחרי שנודע ונתאמת שהגרמים השמימיים נעדרי ההפך, כי אינם לא קלים ולא כבדים לא חמים ולא קרים לא לחים ולא יבשים, והם חזקי היחס לשלמות ולחיים עד שהם קימים לעד לעולם, יתחייב אם כן, שהגשמיים שהם בתכלית הקצה מן ההפך - שיהיו בתכלית הרחק מן השלמות, והם היסודות שימצאו בהם ההפכים בתכלית הקצה. ונתחייב, שיהיו היסודות נבראים ביום הראשון, כי הפשוט קודם למרכב בטבע. ולפי זה מתחייב, שכל מה שתתרחק ההרכבה מפשוטי היסודות תוסיף שלמות כפי התרחקה מהגשמיים שהם בתכלית ההפך והתמצעה והתקרבה אל הגרמים השמימיים, וזהו המרכב האחרון אשר הוא האדם, ובפרט הרוח הלבבי אשר בו, אשר הוא יותר קרוב אל הגרמים השמימיים מכל מה שתחת גלגל הירח, ולכן הושם לחיים הנצחיים עודנו מרכב, אלא שגרם החטא, וכמו שנפרש. וזהו סדר הפרשה: כי ביום הראשון נבראו היסודות ונהיה האור, כי היסודות היו הכרחיים בראשונה כמו שבארנו, והאור גם כן לשער ולהבדיל בין הימים, כי לולא האור לא ישער הזמן כלל, ולזה לא נגמרה הניתו עד היום הרביעי, כי היה די במה שנתהוה מכוננו כפי הצריך בעת ההיא.

אחרון אחרון - בשלב מאוחר יותר. **הצעה** - מלשון מצע, בסיס והכנה. **שהאור שנברא** - "אור שברא הקב"ה ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו" (חגיגה יב, א). **נעדרי ההפך** - אין דבר מנוגד (בעל תכונה הפוכה) להם. **חזקי היחס לשלמות** - בקשר חזק, מתאימים לשלמות. **יתחייב** - מוכרח. **בתכלית הקצה** - בעלי תכונות קיצוניות מסוימות. **היסודות** - אש, רוח, מים ועפר. יסודות הנבראים הגשמיים. **המרכב** - מכמה יסודות. **הרוח הלבבי** - רוח החיים שבאדם. **עודנו מרכב** - ללא צורך במיתה. **ולזה** - ולכן.

ביאורים

לאור הכלל היסודי שכל המורכב יותר נברא מאוחר יותר, מסדר הר"ן את סדר הבריאה:

ביום הראשון נברא החומר שממנו כל ברואי העולם קרוצים, וכן ארבעת היסודות. כמו כן נברא האור שמטרתו להבדיל בין היום ובין הלילה. בימים הבאים נבראו השמים והארץ אשר כל מערכת החיים מתנהלת בתוכם. **ביום השני** נברא הרקיע. לפי סדר החשיבות היה הרקיע צריך להיבראות לאחר הארץ. למרות זאת הרקיע נברא קודם מכיוון שהארץ נבראה בדרך שבה "קווי המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה" (בראשית א, ט). בריאת הרקיע הבדילה בין המים העליונים לתחתונים וממילא נתנה אפשרות למים להקות ובכך נתנה ליבשה להיראות (על פי פירוש הר"ן על התורה). **ביום השלישי** נבראה הארץ וכל הברואים הדוממים. נוסף לכך נברא עולם הצומח לפני יצירת בעלי החיים מכיוון שהצומח משרת אותם ומשמש מזון לבעלי החיים. לא הוקדש יום עצמאי לבריאת הדומם או הצומח מכיוון שחשיבותם מועטה. **ביום הרביעי** הושלמה מלאכת יצירת האור. אותו אור שנברא ביום הראשון אין בו די כדי שיווצרו החיים של בעלי החיים והאדם, ולכן לפני בריאתם עלה הצורך לברוא את מאורות השמים שהם בעלי אור יותר מעולה מהאור של היום הראשון. ביום זה נסתיימה מלאכת בריאת השמים. המאורות הם המשמעותיים והמועילים ביותר בכל גרמי השמים, ולכן הם נבראו אחרונים בבריאת השמים. **ביום החמישי** נבראו הדגים והעופות. עולם החי מתחלק לשלושה חלקים; החי במים, המעופף והחי על פני הארץ. הר"ן [בפירושו לתורה על פסוקים אלו] מבאר שההבדל ביניהם הוא דרך יצירת הולד. החי במים מוליד ביצים שאינם בשלמותם, אשר חלקם הגדול נאבד ואינו מופרה. המעופף מוליד ביצים שלמות שמהם בוקעים גוזלים. ואילו בעלי החיים והבהמות אשר על הארץ מולידים ולדות חיים, כמו האדם. לידה זו מעידה על מעלה גבוהה יותר מכיוון שכל תהליך התפתחות העובר נעשה בתוך גופם. היכולת להצמיח ולגדל את העובר בתוכו, היא יכולת שאינה קיימת בדגים ובעופות. זו הסיבה שבריאת מערכת החי נחלקה לשני חלקים. ביום חמישי - החלק הראשון, ובשישי - החלק השני. **ביום השישי** נבראו הבהמות והאדם. האדם לא נברא ביום מיוחד אלא באותו יום לאחר בריאת בעלי החיים. מחד, הוא נברא אחרון, דבר המעיד על כך שהוא מטרת הבריאה, המעולה שבברואים. מאידך, הוא נברא באותו יום שבו בעלי החיים נבראו כדי להורות לו שהוא יכול להגיע במעשיו המקולקלים למדרגת הנמוכה, ואף להיות גרוע מהם.

הרחבות

• כוח השמש והכוכבים

ערכו אל הארץ פערך השמש אל הגלגל. לפנינו יסוד חשוב הנוגע לעובדה שבסדר בריאת העולם הוקדש יום שלם לבריאת המאורות. מקור הדברים בחכמת הקבלה, כפי שכתב הרמח"ל שעל ידי סיבוב הכוכבים יורדים "כל אותם העניינים שנשתרשו ונזמנו למעלה ברוחניות (העניינים שנגזרו בשמים) אל הגשמיות פה למטה" [דרך ה' ב, ז; ומפורסם כי דרך הרמח"ל להסתמך על הקבלה, וכן ראה דברי בדרך ה' ב, ז]. הרב קוק כתב בהקשר של היחס לכוכבים: "היבדים הללו הם נושאים פילוסופים טהורים" (היינו שם לא מתחום המדע, אלא שאלות של הגהות והשקפה) [מאמרי הראיה עמ' 110].

• הבנת סדר הימים

לא נתייחד אליו יום. מדוע הצמחים לא נחשבים בעלי סגולות חשובות, ולעומתם לחיות הוקדשו יומיים מתוך ימי הבריאה? מהי משמעות האמירה שהאדם "אפשר נמשל לבהמות", וכי בשל כך אינו 'נור הבריאה' הראוי ליום עצמו? הסבר דברי הר"ן אולי טמון בצורך לקישור וחיבור בין המדרגות בבריאה (וכפי שכתב ספר העיקרים שיש מדרגות ביניים בין הדומם לצומח וכד' [ג, א], וכן כתב הרמב"ן בהקשר אחר: "יתחיל עניין (מהות) כל יום - קודם לו מעט" [בראשית ב, ג]). אם כן, אפשר להבין שבסיום בריאת הארץ כבר הופיעו הצמחים המציעים בין הארץ לחיות, שמצד אחד הם צומחים ולא דוממים, אך מצד שני הם אינם פועלים, אלא הם 'חלק מהנוף' והם מצטרפים לארץ ביצירת הבסיס עליו יפעלו האדם ובעלי החיים. לכן, למרות שהם חשובים הם 'נבלעו' ביום בריאת הארץ, כדי שיהיבו בין המדרגות. כמו כן למרות שהיום החמישי נועד לחיות, והיום השישי לאדם, החיות הקרובות לאדם המתינו ונבראו ביום השישי כדי לחבר אותו אל המדרגות שתחתיו ואל החומר שקיים בעולם הזה - שזו מטרת בריאתו, להעלות את המדרגות הנמוכות ולרום את החומר.

שאלות לדיון

האם לצמחים יש נפש? מה המשמעות של זה?
האם לאדם יש מדרגה שונה באופן מהותי מבעלי החיים?

לעילוי נשמת נתנאל ברוך בן זינמן ז"ל

ימים שני ושלישי

ומתחייב אחריו זה בסדר ובמדרגה שיהיו נעשים השמים והארץ, שהם האבות לעליונים ולתחתונים, ולכן נתייחד היום השני להיות הרקיע, והשלישי להיות הארץ. וביום היות הארץ נתהוו בעלי הנפש הצומחת, כי ראוי שבעלי הנפש הצומחת יקדמו לבעלי הנפש החיה, בהיותם כנה והקדמה אליהם לצרף מזונותיהם. ולפי שלא כללה הנפש הזאת סגולות חשובות, לא נתייחד אליה יום, אבל השתתפה עם העשות היבשה, כאשר לא חששה התורה ליחד ולהזכיר בעלי ההרכבה המזגית פדוממים, אף על פי שחדש המזג שלמות ותועלות אינם בפשוט אשר הוא היבשה, ועם כל זה, לא חששה התורה להזכיר. כך לא יחד יום לבעלי נפש הצומחת.

והנה עתה נמשך הסדר בתחתונים לבעלי הנפש החיה, אלא שמפני שקדם העשותם היה צריך להיות המאורות בצביונם ובשלמותם, כמו שנתנה הסבה התכליתית בהם: "להאיר על הארץ", כי האור הראשון לא היה מספיק למה שיהיו צריכים בו, וזולתי להבדיל הזמן כמו שבארנו, ולפיכך נתייחד היום הרביעי להשלים מלאכת המאורות טרם העשות נפש החיה, ובה נגמרה מלאכת השמים, ואין ספק, שהמאורות גדולי המעלה מעצם השמים, והנה אם גם נגמרה מלאכת השמים ביותר חשוב שבהם, כאשר נגמרה מלאכת הארץ באדם שערכו אל הארץ פערך השמש אל הגלגל.

ואחר כן, ביום החמישי נבראו בעלי נפש החיה שאינם שלמי היצירה, כדגים ועופות, וכלי ספק הם יותר שלמים מבעלי נפש הצומחת. וביום השישי נבראו כל אותם הבעלי חיים שהם שלמי היצירה, כנפש החיה והאדם. ולא נתייחד יום אחד לאדם, מפני שכל אותם שנתייחדו בהם הימים, הוא למעלה נמצאת בהם אי אפשר שתפרד, אבל האדם, מפני היותו אפשר נמשל לבהמות או גרוע מהן כפי מריו, לא נתייחד אליו יום, אבל היה המרכב האחרון כדי שיתרחק יותר מהגשמים (האחרים) [החסרים] ויתקרב אל השלמים שהם הגרמים השמימיים, כדי שיהיה ראוי יותר לקיום ושיהיו החיים דבקים בו.

ולזה גם כן הושם בגן עדן אשר הוא מבחר המקומות באויר ומזג, נאות אל המין האנושי יותר מכל מה שאפשר שימצא. מצרף אל זה גם כן, שמפני שכוון באדם שלא יתעסק כי אם במשקלות, מפני היות המקרסמות סבת מותו, הניחו במקום יקח ממנו מזונו בלי עמל ויגיעה. וכל זה לא היה מספיק לו לתת לו חיים נצחיים, מצד מזגו והרכבתו, כי מצדם ראוי שיפסד, אבל מצד תגברת הנפש וכהה, נותן לגוף קיום והעמדה, כאשר נתקיימו משה ואלהיה ארבעים יום בלא אכילה ושתייה.

ומתחייב - מוכרת. **ובמדרגה** - מן הפשוט למורכב יותר. **סגולות** - תכונות, יכולות. **ליחד** - יום מיוחד בבריאה לבריאתם. **ההרכבה המזגית פדוממים** - דומם המורכב מהתמזגות כמה יסודות. **שערכו** - שיחסו. **פערך השמש אל הגלגל** - כיחס השמש אל השמים. **הגרמים השמימיים** - המלאכים. **נאות** - מתאים, ראוי. **המקרסמות** - עניינים גשמיים.

ביאורים

חטא האדם הראשון ועונשו מעלים שאלות רבות. ראשית, מדוע נענש האדם בעונש כה חמור על מעשה שבראה לכאורה קטן ושוויון? כמו כן, מדוע נענש יותר ממה שנאמר לו, שהרי ה' אמר לו שאם יאכל מעץ הדעת יענש במיתה, אם כן מדוע קילל ה' גם את האדמה אשר מכאן ואילך "קוץ ודַרְדַר תַצְמִיחַ לָךְ" [בראשית ג, יח]? ה"ר"ן מבאר פרשייה זו בביאור מעמיק.

האדם יכול לחיות לעולם. יש בתוכו איוון עדין בין כוחות הגוף אשר יכול להחזיק מעמד לנצח. אלא שעל מנת לשמור על איוון זה על האדם לא להימשך אחר תאוותיו ולא לנטות אחר אחד מכוחות הגוף. אם לא יעשה כן, האיוון ייפגם ויגרום למיתו. האפשרות שלא לצאת מהאיוון קיימת רק אם נפשו של האדם תהיה הדומיננטית בדרך חייו. דבר זה יקרה כאשר האדם יהיה עסוק במושכלות, דהיינו יעסוק בעניינים רוחניים ולא בסיפוק תאוותיו. רק בדרך זו יהיה לנצח. כאשר האדם אכל מעץ הדעת בגלל שנטה אחרי תאוות גופו הוא הפך מיד לבן מוות. "ביום אֶכְלֶךָ מִמְנוּ מוֹת תָמוּת" [בראשית ב, יז] זהו אינו עונש אלא תוצאה ישירה של מעשה האדם.

הטעות הגדולה של האשה הייתה שהיא חשבה שעץ זה הוא מורעל והאוכל ממנו מת. היא הבינה שה' אמר שלא לאכול מהעץ כי הוא מזיק לגוף. ישנו חוק טבע מופלא אשר קובע שכל מאכל או משקה שאינם ראויים למאכל אדם, דוחים את האדם במראם ובריחם. כשהתקרבה האשה לעץ, היא הריחה את ריחו הטוב וראתה את המראה הנעים לעיניים של פירותיו. היא שיערה שאלו פירות טעימים וטובים וממילא חשבה שצו ה' אינו נכון, חלילה, וחטאה באכילתו. לאמתו של דבר, היא צדקה. העץ אכן היה טוב לגוף וחיוק את הכוחות הפיזיים, בין אם נאמר שהוא היה חיטה או גפן, כדעות השונות המופיעות בחז"ל [סנהדרין ע:]. אולם היא לא הבינה את צו ה' לאשורו, אשר רצה למנוע מהאדם לאכול מפירותיו הטובים של העץ מכיוון שהם ימשכוהו אחר התאוה ויביאוהו למיתה.

בנוסף להפיכתו לבן מוות, האדם נענש בעבודת אדמה קשה ומאומצת. מידה כנגד מידה למעשהו. האדמה נתנה לו את מזונו בקלות וזה גרם לו לנטות אחרי התאוה. אם כן, מכאן ואילך הוא יעבוד קשה כדי להפיק מזון מהאדמה, ואולי כך לא יימשך אחרי תאוות גופו.

הרחבות

• העונשים - התערבות ה' או תוצאה ישירה מהחטא

לא עֲנִשָה כָּלֵל. ה"ר"ן מסביר שהקללה שנתקלל אדם הראשון היא עונשו, אולם העובדה שנהיה בן-מוות אינה עונש אלא תוצאה ישירה ממעשיו. נראה מכך שהוא חולק על הקביעה של רבי חיים מוולוז'ין שהעונשים של הקב"ה כולם תוצאות ישירות ממעשיו ולא עונשים חיצוניים: "אינו על דרך העונש ונקימה חס ושלום. רק 'חטאים תרדף רעה', שהחטא עצמו הוא עונשו... שכל מעשיו וענייניו נרשמים מאליהם כל אחד במקורו ושרשו והוא מוכרח לקבל דינו" [נפש החיים א, יב]. אולם אין הכרח שהדברים סותרים. מדברי נפש החיים עולה שהוא מדבר על עונשים לעולם הבא, שהרי הוא עוסק במה שמעשיו נרשמים ב'מקורם ושורשם' והיינו בשמיים. אולם בעולמו החומרי לא באים עונשים רוחניים באופן מיד, אלא רק בהתערבות מיוחדת של ה', כמו הקללה שקיבל אדם הראשון (ולכן הדגיש ה"ר"ן שעונש המוות היה יוצא דופן, שאף על פי שהוא בעולם הזה הוא היה תוצאה מידית ממעשיהם).

• שורש החטאים - טעויות בהבנה שלנו

טעות האִשָה מֵה הָיָה. ה"ר"ן מסביר כי חטא האשה התחיל מטעות, ועל כן אפשר להחשיבה כקרובה לשוגג. בדרך דומה כתב אור החיים: "אין כל כך אשמה על חוה, כי לא חשבה שיש בריה בעולם שבראה בה [לנסות בה] אהבת בראיו שהיא הנחש שנתלבש בו השטן" [בראשית ג, ו]. חטא חוה הוא שורש לכל החטאים, ועל כן מדברי ה"ר"ן ואור החיים עלינו להבין כי כל החטאים שלנו נובעים מבלבול, ומחוסר יכולת לראות את המציאות האמתית ולקרוא את נפשנו נכונה.

שאלות לדין

במציאות שאנו מכירים נראה שדווקא העוסקים במושכלות הם אנשים חלשים יותר. האם זה מסתדר עם דברי ה"ר"ן?

האם לפי דברי ה"ר"ן מטרתנו "להשמיד" את הגוף?

לעילוי נשמת מרת צילה בת יחיאל צבי וצביה גולדה ע"ה

וְזֶהוּ אֶצְלֵי פְרוּשׁ (בראשית ב יז): "כִּי בַיּוֹם אֶכְלֶךָ מִמְנוּ מוֹת תָמוּת", כִּי זֶה הַמָּאֲמָר אֵינְנוּ עֹנְשׁ עַל הַמְּוִיָּה, כִּי אֵלֹה הָיָה כֵּן אֵינְנוּ רְאוּיִ שְׂיִקְלַל עוֹד בְּחַטָּאוֹ, אֲבָל שְׂיִעֲנֶשׁ בְּעֹנֶשׁ הַנִּגְזָר עָלָיו אִם יַעֲבֹר עַל הַמִּצְוָה, וְהוּא: שְׂיִהְיֶה בֶן מוֹת, לֹא דָבָר אַחֵר, וּמְדוּעַ יִקְלַל עוֹד מְעַשֶׂה יָדָיו וְשִׁתְּהִי הָאֲדָמָה אֲרוּרָה בְּעֵדוֹ. אֲבָל סוּד הַעֲנָן כְּמוֹ שִׁפְרָשׁנוּ: כִּי כָל שְׁלֵמוֹת מְזֻגוּ וְהָיוּ שׁוֹכְנִים בְּמִבְחָר הַמְּקוֹמוֹת, לֹא יִסְפִּיק כָּל זֶה לְהִיטוֹת חַי לְעַד לְעוֹלָם אִם לֹא מִצַּד תְּגִבְרַת הַנֶּפֶשׁ וְכֹחָהּ, וְיִדְוֶעַ שֶׁהַנֶּפֶשׁ תִּגְבֵּר כְּפִי מַה שְׂיִרְבֶּה הָאָדָם לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִשְׁכָּלוֹת וְיִמְעַט מִהִבֵּיט בְּמִפְרָסְמוֹת, וְיִדְוֶעַ שֶׁזֶה הָעֵץ אֵיזָה שְׂיִהְיֶה, הִיָּה מִטְבְּעוֹ לְהַעִיר הָאָדָם וּלְהַמְשִׁיכוֹ אֶל הַמְּפָרְסְמוֹת, כְּמוֹ שֶׁאֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכָרוֹנָם לְבִרְכָה (ברכות מ, א): "חֲטָה הָיְתָה, שְׂאִין הַתֵּינֹק יוֹדֵעַ לְקַרָּא אָבָא וְאִמָּא עַד שֶׁטּוֹעֵם טַעַם דְּגָן", וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר לוֹ ה' יִתְבָּרַךְ (בראשית שם): "וְיִמְעֵץ הַדְּעַת טוֹב וְרַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ", כִּי הַנְּנִי מוֹדִיעֶךָ כִּי בַיּוֹם אֶכְלֶךָ מִמְנוּ תָמוּת בֶּן מוֹת, כִּי יִתְחַזְּקוּ כְחוֹת הַגּוּף וְתַחֲלַשׁ נַפְשָׁהּ, וְאִתָּה מִצַּד גּוֹפְךָ אֵינְךָ רְאוּי לְחַיִּים. הִנֵּה אִם כֵּן, בְּזֶה הַפְּסוּק בָּאָה אֵלָיו הָאֲזָהָרָה וְטַעַמָּה, לֹא עֲנִשָה כָּלֵל.

וְהָאִשָּׁה לֹא יָרְדָה לְסוּד הַעֲנָן וְטַעַמוֹ, וְאֶפְשָׁר שֶׁהָאָדָם גַּם כֵּן לֹא הִבִּינוּ, וּמִפְּנֵי זֶה הָאִשָּׁה לְקַחָה הַדְּבָרִים כְּפִשְׁטָם - שְׂיִהְיֶה טַבַּע הָעֵץ הַהוּא מִשְׁחִיתִית אֶת הַגּוּף בְּטַבְּעוֹ, וְזֶהוּ אָמַרוּ (בראשית ג י): "וְתָרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל" וגו', הָאֲרִיף הַפְּתוּב בְּזֶה לְהוֹדִיעֵנו טַעוֹת הָאִשָּׁה מֵה הָיָה, כִּי לְפִי מַחְשַׁבְתָּה לְדַבְּרֵי ה' יִתְבָּרַךְ שֶׁטַּבַּע הָעֵץ לְהַשְׁחִית הַגּוּף מִצַּד מְזֻג הַגּוּף, רָאִתָּה שֶׁזֶה אֵי אֶפְשָׁר, כִּי כְּבָר פְּתַבּוּ הַחֲכָמִים כָּלֵם שֶׁהוּא מִן הַנְּמַנְעֵי שֶׁהַסְּמִים הַמְּמִיתִים יְהִיָּה רִיחָם וְטַעַמָּם וְקָרְבָתָם נְאוֹתִי לְגוּף, וְכָל מַה שְׂיִמְצָא שְׂיִהְיֶה עָרֵב בְּטַעַמוֹ וְנְאוֹת בְּרִיחוֹ אֵי אֶפְשָׁר שְׂיִהְיֶה מְכַלֵּל סְמֵי הַמּוֹת, וּמִפְּנֵי זֶה בְּרִאוֹת הָאִשָּׁה הַפְּרִי הַהוּא וְתַכּוּנֹתָיו וְרִיחוֹ וְתָאָרוֹ, שֶׁהוּא מְתִיחַס אֶל הַמְּזֻג הָאֲנוּשִׁי, שֶׁפְּטָה בְּסִבְרָתָה שְׂאִי אֶפְשָׁר שְׂיִהְיֶה זֶה מְמִית וְלֹא מְקַצֵּר חַיִּים. וְאִין סַפְק, שֶׁמִּשְׁפָּטָה הִיָּה צוֹדֵק כְּפִי טַבַּע הַפְּרִי וּמְזֻג הַגּוּף, שֶׁלֹּא הִיָּה מַחְלִישׁ הַגּוּף וּמְחַסְרוֹ, אֲבָל הִיָּה מַחְזֵק הַגּוּף וְכֹחוֹתָיו, אֲלֵא שֶׁמִּצַּד שְׂיִהְיֶה מַחְזֵק אוֹתוֹ הִיָּה מַחְלִישׁ הַנֶּפֶשׁ עַד שֶׁלֹּא הִיָּה אֶפְשָׁר לָהּ לְקַיֵּם הַגּוּף אֲלֵא הַקְּיוּם הָרְאוּי אֵלָיו כְּפִי מְזֻגוֹ וְטַבְּעוֹ. וּמִפְּנֵי זֶה הָיָה רְאוּי שְׂיִעֲנֶשׁ הָאָדָם בְּעֵבְרוֹ מִצְוֹת ה' יִתְבָּרַךְ, כִּי הָיוּ בֶן מוֹת לֹא הִיָּה עֹנֶשׁ כְּמוֹ שֶׁבְּאַרְנוֹ, אֲבָל הִיָּה עֹנֶשׁוֹ, שֶׁכְּאֶשֶׁר בְּחַר תְּאוֹת הַעֲנִינִים הַמְּפָרְסְמִים, כֵּן הִיָּה עַל כְּרַחוֹ צְרִיף אֲלֵיהֶם יוֹתֵר וְנִשְׁקַע אֲלֵיהֶם, שְׂיִדְוֶעַ, כִּי כְּאֶשֶׁר יִמְצָא הָאָדָם הַמְּצַטְרֵף אֵלָיו בְּנִקְלָה, לֹא יִצְטָרֵף לְחַשֵּׁב מַחְשְׁבוֹת רַבּוֹת וְלְהִיטוֹת נִשְׁקַע בְּמִפְרָסְמוֹת, אֲבָל כְּאֶשֶׁר יִזְרַע וְהָאֲדָמָה תַצְמִיחַ קוֹץ וְדַרְדַר, יִקְלֶה זְמַנּוֹ בְּנִזְק וְבִהְלֵה בְּדָרֵךְ אֶשֶׁר בְּחַר בָּהּ, עַד שֶׁלֹּא יִגְיעַ אֵלָיו קִנְיָן חָשׁוּב, כִּי אִם - "עֲנָן", כְּלוֹמֵר: הַתְּעַסְקוֹת בְּלִתי בְּעַל תְּכָלִית, וְכִמוֹ שֶׁאֲמַר קֹהֵלֶת (ב טו): "כִּי לְאָדָם שְׁטוֹב לְפָנָיו נִתֵּן חֲכָמָה וְיָדַעַת וְשִׁמְחָה וְלַחוּטָא נִתֵּן עֲנָן לְאֶסְףָּ וְלִכְנוּס", רְצָה לֹאמֹר: שֶׁלֹּא תִגְיעַ אֵלָיו רַק טְרָדָה וּמַחְשְׁבָה וְהַתְּעַסְקוֹת לְבַד. וְלִכְךָ גֵרַשׁ מִגֵּן עֵדֶן וְהוֹשֵׁם בְּמַחְשְׁפֵי הָאֲדָמָה לְחַשֵּׁב בָּהּ מַחְשְׁבוֹת.

הַמְּוִיָּה - הַעֲבִירָה עַל דְּבַר ה'. שְׂיִקְלַל עוֹד בְּחַטָּאוֹ - שְׂיִעֲנֶשׁ עוֹנֶשׁ נוֹסֵף. אֲבָל - אֵלֵא. בְּמִבְחָר הַמְּקוֹמוֹת - גֵּן עֵדֶן, הַמְּעוּלָה שֶׁבְּמִקְוֵמוֹת. בְּמִפְרָסְמוֹת - בְּעֲנִינִים הַגְּשָׁמִים. הָעֵץ - עֵץ הַדְּעַת טוֹב וְרַע. לֹא עֲנִשָה - אֵינּוּ בְּבַחֲנֵת עוֹנֶשׁ אֵלֵא טַעַם לְאִיסוֹר. מִשְׁחִיתִית - מְזִיק וְלֹכַן מְבִיא לְמִיתָה. מִן הַנְּמַנְעֵי - לֹא יִתְכַן. נְאוֹת - רְאוּי. וְתָאָרוֹ - מְרַאֲהוּ. שְׂמִשְׁפָּטָה - מְסַקְנָתָה הַהִגּוּיָת. אֲבָל - אֵלֵא. צְרִיף אֲלֵיהֶם יוֹתֵר וְכו' - יִשְׁתַּעֲבַד בְּעַמֵּל רַב לְעַסוֹק בְּעֲנִינֵי גַשְׁמִיּוֹת. בְּנִקְלָה - בְּקִלוֹת. בְּלִתי בְּעַל תְּכָלִית - שֶׁלֹּא מְגִיעָה לְמִטְרָתָה.

יֵא אֲדָר ב' הַדְּרוֹשׁ הָרֵאשׁוֹן

ביאורים

חטא עץ הדעת סימל את הנטייה אחרי התאוות, מיעוט השפעת הנפש והיציאה מהאיזון הגופני. דבר זה הביא על האדם את המוות. האשה קוללה גם כן באותו עניין. גופה, שהיה חזק ואיתן לפני החטא בגלל שליטת הנפש והאיזון הבריאה שהיה בין כוחותיה, נחלש. וממילא ההיריון והלידה אשר מתחוללים בגוף, הפכו לקשים מאוד. כמו כן, לפני החטא היא "משלה" על האדם וגרמה לו לאכול. כוח השפעתה של האשה על האדם, הביא לנוק עצום, ועל כן הוא צריך להתמעט. מכאן ואילך "הוא ימשל בך" [בראשית ג, טז].

גם הנחש קולל באותו אופן. כל כוחות הגוף שלו הושפלו וירדו. הוא יזחל שפוף על הקרקע ולא יזכה ללכת בראש מורם על גביה. הוא יאכל עפר ולא אוכל אמיני. הסבר זה של הר"ן מבאר את דברי ה' לנחש: "איכה אשית בינך ובין האשה ובין ירעה ובין ירעה" [בראשית ג, טז]. אנו לא רואים מלחמה נמדית בין האדם לנחש. האדם אינו עסוק בלרדוף אחרי הנחשים ולהכותם אלא ההפך הוא הנכון. האדם בורח מהנחשים ולא רוצה בקרבתם, אפילו כדי להורגם. הר"ן מבאר קללה זו באופן מעמיק.

האדם והנחש, לאחר החטא, הם שונים לגמרי. הטבע הגופני של האדם הוא המובחר ביותר מבין בעלי החיים. ממילא מי שגרם לו לחטוא וערער את שליטת נפשו ואיזון כוחות גופו, חייב ללכת לקצה האחרון של הטבע הגופני. האדם אוכל מאכלים עדינים וחוש הטעם שלו מפותח. הוא יכול ליהנות ממגוון של מאכלים ערבים. לעומתו, לנחש אין כלל חוש טעם, בין אם הוא אוכל עפר ובין אם טועם מאכל אמיני, הטעם שהוא מרגיש הוא של עפר. האדם הולך על שתיים וראשו השמימה. הוא מתרחק מהטבע הגס של האדמה ויכול ליצור ולחשוב. לעומתו, הנחש גוחן על האדמה וממש הופך לחלק ממנה. שוני זה גורם לאיבה. רגשות אהבה ושנאה נוצרים מיחסי קירבה וריחוק. כאשר שני אנשים קרובים זה לזה בדעותיהם ובדרך חיהם יש ביניהם אהבה. אך ככל שיש שוני גדול יותר - גדלה האיבה. השנאה והאיבה בין הנחש לאדם הם ביטוי להבדל העצום הקיים ביניהם. לא חייבים להיות לכך ביטויים מעשיים, אך זה מלמד על הריחוק הרב שנוצר בין המין האנושי לבין הנחש.

הרחבות

• מהי אשמת האשה

לחזק כחות גופם. יש לשאול: הרי לפי הר"ן האשה חשבה שגם הנפש תתחזק מהאכילה, כך שחזיקה הגוף לא הייתה כוונתה היחידה, ומדוע נענשה על כוונה זו? יתכן שמשמים הקפידו על שמטרת חזוקה הגוף תפסה מקום גדול יותר מהתועלת שתבוא גם לנפש (ונטייה יתירה זו לחומריות היא זו שהביאה אותה לעבור על ציווי ה').

• הפגם בעיתוי

לחזק כחות גופם... וכאשר משלה באישה. הפגם לא היה בעצם הפנייה אל החומר וברצון האשה להוביל את אדם, אלא באופן ובזמן שהדברים נעשו. ואכן לעתיד לבוא שניהם ייעשו בצורה רצויה. החומר עתיד להיות מתוקן על ידנו באופן שלא יעמוד בניגוד לקודש אלא להיפך, יחזק אותו. וכפי שכתב הרב קוק: "בכלל לא טובה היא המלחמה בין החול ובין הקודש. הכרח הוא שנמצא איזה דרך-שלום, שהחול והקודש, אף על פי שהם נראים כאילו הם מתנגדים זה לזה בחיים, מכל מקום כל אחד ילך במסילתו המיוחדת לו... (ו)ויסיפו אומץ זה לזה" [מאמרי הראיה עמ' 40]. וכמו כן תפקיד האשה עתיד להשתנות באחרית הימים, וכפי שכתב בעל התניא: "וזה שנאמר: 'מהרה ישמע... קול כלה...' [שבע ברכות], כי עתה בגלות נאמר 'נאלמתי דומיה' [תהילים לט, ג], שהיא בחינת שתיקה, 'וכאילים לא יפתח פיו' [שם לח, יד], ולכן החתן הוא אומר: 'הרי את מקודשת לי' והכלה שותקת. אבל לעתיד, כשתתעלה מעלה מעלה, אז תהיה גם כן משפעת ונקרא 'קול כלה'" [אור תורה סוף פרשת ויגש].

שאלות לדיון

"והוא ימשל בך". סוגיית מעמד האשה עברה בדורות האחרונים שינויים רבים ממשמעות הפסוק. האם זה חיובי?

במציאות, הנחש אינו אוכל עפר, אלא עכברים ושאר מזונות. האם הדבר עומד בסתירה אל קללתו?

וכן היתה קללת האשה והנחש שונה ° למה שמרו בו, כי פננתם היתה לחזק כחות גופם • באכילת הפרי וכמו שהנחנו, ולכן היתה קללתם בהפסד כחותיהם. הנה אל האשה אמר (בראשית ג טז): "הרבה ארבה עצבונך והרנך בעצב תלדי בנים", והנה אם כן, נראה שקדם שנתקללה, מצד טוב מזגה וכחותיה היה ענין הלדה וההריון קל אליה, סובלת אותה בלי עצב, וכאשר משלה באישה • ופתתה אותו נתקללה להיות הוא ° מושל בה, כאמרו (בראשית טז): "והוא ימשל בך".

וכן קללת הנחש היתה בהפסד כחותיו, והוא סבת האיבה אשר בין הנחש והאדם. ובזה יתבאר ענין סתום מאד, והוא: מה היתה קללה לנחש באיבה אשר היא בינינו ובינו, כי אין ספק שאנחנו בבחירתנו לא נרדף אחרי הנחשים להזיקם ולהמיתם, אבל נברח מהם. בכחנו, מי יתן שלא נפגש אותם לעולם, ואם כן, האיבה הזאת קללה לאדם, לא לנחש. אבל הענין הזה פלו היה, כי כאשר היה הנחש סבה להפסיד מזג המין האנושי וכחותיו, כן הפסד מזגו וכחו בתכלית ° ההפסד, וכבר פרש רבי אברהם, כי אמרו (בראשית ג טז): "ארוך אתה מפל הבהמה", רצה בזה: קצור חייו. ונראה שכל קללתו הוא שיהיה בתכלית הרחק ממזג האדם, וכאשר נודע שמזג האדם המשבח שבמזגים, יתחייב שמה שהוא בתכלית הרחק ממנו יהיה היותר רע והיותר חסר.

ובאו כל סימני הקללה על זה °, והוא שאמר (בראשית ג טז): "על גחנך תלך ועפר תאכל", והנה ידוע, כי אין בבעלי חיים כלם נצב הקומה כי אם האדם, ויתר בעלי החיים כלם אינם כן, ואמנם, מפני שאינם בתכלית ההפך למין האנושי, יש להם רגלים מציבים אותם מעל האדמה ואינם דבקים עמה, וכן נראה שהיה ענין הנחש בתחלה, ואחר שנתקלל נהרחק מיחס החיים הטובים כל מה שאפשר לבעל חי להתרחק, ונדבק לאדמה שהיא גם כן מזג הטבע יותר מפל היסודות. הוא אמרו גם כן: "ועפר תאכל", ואמרו רבותינו זכרונם לברכה במסכת "יומא" (ע"א): "רבי אמי ורבי אסי, חד אמר: אפלו אוכל כל מעדני עולם יטעם טעם עפר, וחד אמר: אפלו אוכל כל מעדני עולם אין דעתו מתישבת עליו עד שאוכל עפר". ושני הדברים אמתיים טבעיים, כי לקרבתו לטבע העפר אין ראוי שיתישב דעתו כי אם בו, מפני שהוא דומה ומתייחס אליו ביותר, וגם כן ראוי שאפלו יאכל כל מעדני עולם יטעם טעם עפר, כי כן יקרה לבעלי המזגים הרעים, כי מי שתגבר עליו האדמה °, מפני שהיא מרה ימצא היינות הטובים מרים. ובסבה זו היא האיבה אשר בין הנחש והמין האנושי, כי כפי אהבתו העפר מפני שהוא קרוב למזגו, ראוי שישנא המין האנושי, בהיותו יותר רחוק ממזגו.

שנה - מתאימה, מידה כנגד מידה. **שהנחנו** - שנתבאר לעיל. **הוא** - האישי. **אבל** - אלא. **בתכלית** - בשיא. **זה** - הנחש. **האדמה** - סוג חולי.

ביאורים

בפרקים הראשונים של התורה אנו מוצאים תופעה מעניינת. בורא העולם נקרא בשמות שונים, פעם 'אלוהים', ופעם שם 'הויה', ולעיתים שני השמות מופיעים יחד. מהו פשר העניין? זה? השמות השונים של האלוה מבטאים הנהגות שונות. משמעותו של שם 'אלוהים' הוא בעל הכוחות. אל פירושו כוח. 'אלוהים' פירושו מי ששולט על הכוחות כולם. שם 'הויה' לעומת זאת הוא שמו העצמי של הקב"ה. למשל יכול האדם להיקרא 'ראובן הנגר'. ראובן זהו שמו הפרטי. נגר זהו שם המתאר את פעולותיו. כך שם 'הויה' זהו שמו של הקב"ה ואילו 'אלוהים' זהו תיאור פעולותיו. לאור הסבר זה מבאר הר"ן את חילופי השמות בתחילת התורה. בששת ימי בראשית, שבמהלכם נבראו דברים חדשים, נכתב שם 'אלוהים'. זהו השם המבטא את היותו בעל הכוחות ולכן יכול לחדש בריאה חדשה. מסוף מעשה בראשית עד גירוש האדם מגן עדן כתוב השילוב בין שם 'אלוהים' לשם 'הויה'. לא היה צריך לחדש שום דבר חדש, ולכן מספיק ללנות את הקב"ה בשמו ולא צריך תואר נוסף. מאידך, באופן טבעי היה האדם צריך למות אך בגלל שנפשו דבקה בשם יתברך התחדשה מציאותו של חיי נצח, ולכן שם 'אלוהים' הופיע. לאחר שחטא האדם נזכר רק שם 'הויה' מכיוון שהאדם גורש מגן עדן וגרם לעצמו לחיות חיי טבע בעלי מוות. זוהי הסיבה מדוע לא נצרכה ההנהגה של 'אלוהים' שבאור ומחדש, מכיוון שהכל פועל לפי טבעו. לאחר שסיים הר"ן לבאר את סדר בריאת העולם וחסא אדם הראשון, הוא מקשה מדוע בכלל התורה התחילה בסיפורים אלו ולא במצוות וחוקים? הר"ן עונה שסיפור בריאת העולם הוא הבסיס לכל האמונה היהודית. אם נאמר שהקב"ה היה מוכרח לברוא את העולם אין מקום למערכת מוסרית. הקב"ה ברא את העולם ברצונו החופשי. ידעיה זו יוצקת תכלית ומשמעות לבריאת העולם. אין אדם חכם עושה מעשים לחינם וודאי שבאור העולם ברא את הכל לצורך מטרה שצריכה להתממש. כמו כן, אנו למדים שהעולם כולו כחומר בידי של היוצר, הקב"ה, ואין הטבע שולט שלטון ללא מצרים. סיפור חטא האדם הראשון מלמד אותנו שיש קיום לנפש גם ללא הגוף. שאם לא כן היה צריך להיות שככל שהגוף יתחזק יהיה קשר חזק בינו לבין הנשמה. אך בסיפור חטא אדם הראשון ראינו שלמרות שעץ הדעת חזק את הגוף, הוא גרם להחלשת הקשר בין הגוף לנשמה ולהבאת המיתה על האנושות. מכאן שיש קיום לנפש לאחר יציאתה מן הגוף, וממילא הדבר מעיד על מציאות העולם הבא. התורה רמזה בסיפור זה על העולם הבא. לעומת זאת פירטה בפסוקים רבים על השכר בעולם הזה. נשאלת השאלה מדוע התורה לא הזכירה בהרחבה את השכר העיקרי שהוא בעולם הבא, אלא כתבה בעיקר את השכר של העולם הזה? הר"ן מבאר שיש חידוש הרבה יותר גדול לתת שכר בעולם הזה, משתי סיבות: א. אם בזכות הדבקות בה' אדם זוכה לשפע אלוהי בעודו כאן בעולם הזה, למרות שהוא נמצא בתוך גוף שמונע ממנו להדבק בה' בשלמות, ודאי וודאי שיוכה לשכר גדול כאשר יסתלק מן העולם ויהיה ללא הגוף המונע להיבדק בה'. ב. רק תורת ה' הבטיחה שכר גשמי לשומרי המצוות. דבר זה מעיד על אמינות התורה מכיוון שזהו דבר שניתן לראותו במוחש. זאת לעומת הדתות האחרות שהבטיחו שכר רק בעולם הבא, שזהו דבר שלא ניתן להוכיחו. דבר זה מעיד על ההבדל המהותי שקיים בין תורת ה' לבין שאר האמונות הכוזבות.

הרחבות

• הקשר בין שתי המטרות שבסיפור הבריאה

הניח זה על צד הספור. הר"ן מסביר שהיו שתי סיבות להבאת סיפור הבריאה בתחילת התורה: א. ללמדנו שהעולם מתנהל "על צד הרצון הפשוט". ב. על מנת שנכיר את יעודי העולם הבא. ייתכן ובין השתיים קשר מהותי היוצר למעשה תכלית אחת. שהרי מהי התועלת בידיעה שה' מנהל את העולם על פי רצונו הפשוט, אם איננו יודעים מהו רצונו. בכתבי הרמח"ל אנו מוצאים כי עיקר רצון ה' בבריאה היה לברוא את העולם הבא, שהוא זמן השכר, ולא את העולם הזה, שהוא זמן העבודה (ראה למשל דרך ה' ב, ב, א). על רקע דבריו נוכל להסיק, שאם העולם מתנהל רק על פי הרצון הפשוט של ה' - הרי חובה שנאמין ושנבטח שהעולם מתקדם כל הזמן לקראת בואו של העולם הבא. בדרך דומה קישר הסמ"ק את שני הדברים, אלא שאת דבריו כתב על יציאת מצרים: "מה שאמרו חכמים ששואלין לאדם לאחר מיתה בשעת דינו: 'צפית לישועה?' [שבת לא.], והיכן כתיב מצוה זו? ... דכתיב: 'אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וכו' [שמות כ, ב]... הכי קאמר (כך הוא אומר): 'כשם שאני רוצה שתאמינו בי שאני הוצאתי אתכם כך אני רוצה שתאמינו בי שאני ה' אלהיכם ואני עתיד לקבץ אתכם ולהושיעכם' [מצוות עשה א]. בדבריו מבואר כי ההשלכה החשובה ביותר מכך שנכיר את יכולתו העצומה של ה' - שנדע שהוא יגאלנו.

שאלות לדין

כפי "אלהים" פרושו: בעל הפחיתות". האם זו תמיד כוונתנו כאשר אנו מזכירים שם זה? כיצד ייתכן שעניין מהותי כל כך כמו העולם הבא לא הוזכר בתורה בגלל דתות אחרות? האין זה מזוהר?

חזרה למנהג הטבעי

והנה עתה נשאר העולם אחרי זה° כלו על טבעו וענינו, לא נתחדש בו דבר, אבל נקבע על המנהג הטבעי הפשוט. ומפני זה תמצא ב"מעשה בראשית"° כלו שם "אלהים" לבד, מפני שהוא מחדש הכחות או מוציא אותם מן הכח אל הפעל במה שלא יספיק° בו המנהג הטבעי, כי "אלהים" פרושו: בעל הכחות. ותמצא כל זמן היות האדם° בגן עדן צרוף השם המיוחד° עם שם "אלהים", כי בעת ההיא רב הענין היה על טבעו° ומתקנתו, ואמנם, היה צריך° לאיזה כח יותר מן הענין הטבעי, והוא: שיתקיים האדם לעד בחפץ אלהים מצד הדבק הנפש בה' יתברך וכמו שבארנו. אבל אחרי שגרש האדם מגן עדן והיו חיייו כפי מזגו וטבעו, לא זולתם°, מאשר לא נתחדש שום כח על הענין הטבעי, לא הזכיר אחר כך כי אם "ה", אשר הוא שם העצם, כי כחות הבריאה בעת ההיא נחו ונשקטו.

והנה הניח נותן התורה יתברך זה הספור כלו בתחלת תורתו, כי כאשר° בויה הבנין יצטרך לבנות תחלה היסוד אשר עליו יסוד, כן בתחלת התורה הניח היסוד אשר נבנתה עליו התורה, והוא: שאין עניני העולם על צד החיוב°, אבל° על צד הרצון הפשוט, וכי הוא° בכללו ביד ה' יתברך כחומר ביד היוצר. ולזה, עם היות° שלא באו בעניני המצוות יעודי העולם הבא לסבות נזכרים, הניח זה° על צד הספור°. והוא: שכבר באר לנו ענין אדם הראשון שאין קיום הנפש מצד קיום הגוף עד שיתחייב° שכאשר יפסד הגוף תפסד הנפש, שלו היה כן, היה מתחייב שכל מה שיתחזק הגוף ומזגו וכלותיו - שימשך החבור אשר בין הנפש והגוף, ונראה הענין בהפך, כי הנה פרי עץ הדעת היה משפסו להבריאה הגוף וכלותיו כאשר שפטה האשה, והיה משפטה צודק, ועם כל זה, מצד שהבריאה הגוף, השחית המשך קשר הנפש בגוף.

הנה נגלה אם כן, שהגוף וכלותיו אינם נותנים קיום והעמדה לנפש, אבל מחשיכים לחותיה, עד שראוי, שכאשר יפסד המונע, תהיה אז הנפש יותר שלמה. וכל יעודי התורה שבאו בענינים גופניים° - על זה הצד°, שאם יראה לחוש שיש לאדם דבקות בענין האלהי והוא עומד בענין מונע אותו מהשיגו שהוא גוף, אין ספק שיהיה מבטח להיות הדבקות שלם כפי מה שאפשר כאשר יוסר המציק המונע°. מצד זה°, שאין ספק שהאמונות° בזמנים ההם היה ענינם נוהג על הדרך שנוהג מנהג משפטי האמונות אשר אנחנו בתוכם, רצוני לומר: שהיו כלן מבטיחות על הגמול העתידי לנפש אחרי הפרדה מהגוף, והיו מרחיקים עדיהם°, כי מצד שלא היו נוחלים האמת לא היו יכולים לתת אות קרוב ומוחש, וכשבאה תורתנו בין אותן האמונות, כמו שנבדלה מהן במעלה, כן הבדלו יעודיה, כלומר: שאמנה אותם, מה שלא היו הם יכולים לאמת.

וכמו שהיה יסוד התורה ענין יציאת מצרים, שעל ידו נראה שהענין האלהי דבק בנו, מה שלא יכלו החרטמים לעשות, אבל נלאו ברב עצתם, כן המשיכה יעודיה בענין שיראה עין בעין, שהענין הוא לא תוכל תורה אחרת ליעד, ולו הבטיחה על גמול הנפש אחרי המות, נראתה היא יותר התורות שוות, ולא תודע אליה בענין יעודיה מעלה עליהן, כי אחרי היות כלן מבטיחות על דבר בלתי מוחש, היתה כל אחת יכולה להתחזק ולומר שהאמת אמת. והוא מה שאמר (דברים ד ו-n): "ושמרתם ועשיתם כי הוא חקמתכם וגו', ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים" וגו'.

אחרי זה - שנענש וגורש האדם מגן עדן. **ב"מעשה בראשית"** - בפרשיית ששת ימי הבריאה. **במה שלא יספיק** - שם אלוהים נזכר כאשר מדובר בבריאה חדשה, שאינה יכולה להתפתח מאליה בדרך הטבע. **כל זמן היות האדם וכו'** - מסוף "מעשה בראשית" עד שגורש מגן עדן. **השם המיוחד** - שם הויה. **טבעו** - ללא צורך בבריאה מחדשת, ולכן מופיע שם הויה. **אמנם, היה צריך** - ולכן מופיע שם אלוהים. **לא זולתם** - בלבד. **כאשר** - כמו. **על צד החיוב וכו'** - לא מוכרח שיהיה עולם, העולם קיים רק מצד רצונו של ה'. **אבל** - אלא. **הוא** - העולם. **ולזה, עם היות** - ולכן למרות. **הניח זה** - רמז ליעודי העולם הבא. **צד הספור** - בדרך הסיפור על האדם בגן עדן. **שיתחייב** - מוכרח להיות. **שבאו בענינים גופניים** - התורה מבטיחה שכר גשמי, כגון: גשם ובריאות. **על זה הצד** - מהשכר הגשמי ניתן להסיק את יעודי העולם הבא. **והוא עומד בענין** - והוא נמצא במצב. **יוסר המציק המונע** - שהנפש מתנתקת מהגוף. **מצד זה** - טעם נוסף. **האמונות** - של הדתות הזרות. **מרחיקים עדיהם** - הבטחה לעתיד רחוק ולכן לא ניתן לבחון את נכונותה.

התורה פותחת בכך מפני שהיא יסוד התורה

יעודי התורה בענינים גופניים

עדיפות ייעודי התורה על ייעודי דתות אחרות